

ТЕМА 4. КУЛЬТУРА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА.

1. Тип культури і його актуальність.

2. Містобудування і фортифікація.

3. Ремесла і художня творчість.

4. Освіта й писемність.

1. Галицько-Волинська держава (Русь) стала наступницею Київської держави після її спустошення ордою у XIII ст., наступницею не лише в політичному, а й культурному відношенні. М. Грушевський визнав, що “протягом кількох століть вона залишалася головним резервуаром української державності й культури, виробленої київською добою”. Є точні відомості, що вже у X ст. (від 981 р.) Червенські міста й Перемишльська земля остаточно увійшли до складу Київської держави.

У середині XII ст. у Волинському князівстві покладено початок власній династії. Її започаткував онук Володимира Мономаха Ізяслав Мстиславович. У Прикарпатті місцева династія пов'язана з онуками Ярослава Мудрого. Правнук Ярослава Володимирко об'єднав Звенигородське, Перемишльське та Тереховське князівство, зробив столицею Галич на Дністрі. Галицьке князівство вело криваві війни з половцями, Польщею, Угорщиною. Найбільшого розквіту воно досягло при синові Володимирка Ярославові Осьмомислі, який був батьком оспіваної в “Слові о полку Ігоревім” Ярославни. Він підтримував дружні стосунки не лише з сусідами – Польщею та Угорщиною, а й з Візантією та Священною Римською Імперією.

Галицько-Волинське князівство утворилося після смерті Ярослава Осмомисла, коли галицькі землі перейшли у володіння волинського князя Романа Мстиславовича (після 1199 р.). Його впливові підпадав навіть Київ. Отже, тип культури цього князівства, поза сумнівом, пов'язаний з Київською Руссю.

Водночас, Галицько-Волинська Русь була важливим центром міжнародної торгівлі. Через Галич, Володимир-Волинський, Львів, Перемишль проходили торгові шляхи у Київську Русь, а також на Схід – до Багдада, Самарканда, і навіть Пекіна. Інтенсивна була й торгівля по Західному Бугу на Литву, Північну Польщу, Магдебург. Через Угорське королівство Галич пов'язувався з Візантією, Північною Італією. Князі, розуміючи, що торгівля збагачує їхні землі, дозволяли селитися в містах іноземцям. Уже у XIII ст. у Львові були цілі колонії німців і вірмен, про що свідчать костел Марії Сніжної і Вірменський собор. Подібні колонії були у Володимирі-Волинському, Луцьку, Галичі та інших містах. Відкритість до світу сприяла вихованню толерантності, релігійної терпимості, здатності сприймати новації, що зумовило динаміку культури. Ці чинники засвідчують формування у Галицько-Волинській державі європейського, динамічного типу культури.

Належність до європейської культури, водночас вкоріненість у культуру давньоруську, що засвідчують численні пам'ятки минулого, нині служать аргументом у суперечках науковців про можливе віднесення земель колишнього Галицько-Волинського князівства до Польщі. Засноване у Вроцлаві і Любліні “Товариство любителів Львова” прямо й категорично стверджує, що Львів – це місто польське, яке заснував Казимир Великий, хоча з документів відомо, що Польща захопила Галицькі землі у другій половині XIV ст. і остаточно тут закріпилася 1387 р., коли волинські бояри визнали владу литовського князя Любарта Гедиміновича.

2. Землі Галицько-Волинської держави населяли землероби, які мешкали у невеликих поселеннях по всій території. Навколо поселень простягалися орні землі, пасовища, ліси з бортями (медозборами). На шляхах можливих нападів споруджувались замки-фортеці типу Тустані. Згодом на їх місцях почали виникати й міста, побудовані за середньовічною європейською традицією: центром міста був “град” – замок, оточений валом і ровом з

водою. Доступ до замку – через підйомні мости та укріплені брами. Посередині града були нижчі палати, будинки бояр, церкви, монастирі. Замок, зазвичай, будували на узвишші, а у його підніжжі, що називалося підгороддя-передмістя, укріпленому дерев'яним “острогом”, селилися міщани й ремісники, менш заможний люд. Поза містом були розташовані маєтки-садиби знатних людей, навіть князів.

Тип містобудування нагадує зразки міст Київської Русі. Прикладом може бути відомий з літопису стародавній Пліснеськ (біля Підгорецького замку), який дослідив (розкопав) львівський археолог О. Ратич (О. Ратич. Стародавній Пліснеськ. – Львів, 1972). Найвідоміші й найбільш укріплені міста князівства – це Володимир, про який угорський король Бела IV сказав, що “такого града не знайшов я і в німецьких країнах”. Славились також Любомль, Лучеськ (Луцьк), Холм, Перемишль, що описав польський історик Ян Длугош: “Це було могутнє місто, забезпечене великою силою міщан і пришельців та всяким військовим спорядженням, укріплене глибокими ровами і високими валами, а також рікою Сян, яка обпливає місто із Півночі”. Місто Галич згадується в Києво-Печерському Патерику, воно засноване у IX ст. Від початку XIII ст. відоме місто Львів (1240 р.).

Поза тим, що кожне місто було фортецею, архітектурною домікантою багатьох міст, як і міст середньовічної Європи, були замки і храми. Перші храми, подібно до Києва, у галицьких містах були дерев'яними. У Галицько-Волинських містах храми були двох типів – три- і п'ятизрубні. Куполи, які увінчували храми, іноді сягали 40-метрової висоти, вони були відкриті, їх прикрашали розписами, що надавало храмам особливої урочистості.

Галицька архітектурна школа відома ще від XII ст. Для архітектури Галича характерна білокам'яна кладка з місцевого вапняку. З каменю будували стіни, склепіння та інші конструкції. Широко застосовувалися різьблені портали, колони з різьбленими капітелями, облямування вікон скульптури з місцевого сірого вапняку. У типах споруд та у характері

кам'яного різьблення можна простежити вплив романської архітектури з сусідніх країн – Угорщини, Польщі, Моравії, з якими культурні контакти Галича були особливо міцні. Ці впливи позначилися і на застосуванні кольорових вітражів у інтер'єрах.

Вплив Київської традиції особливо позначився на архітектурі Володимира – Успенський собор (Мстиславів) 1160 р. нагадує Кирилівську церкву в Києві, як стверджують дослідники. У давньоруському стилі збудовані церкви у Холмі (Іоана Златоустого), у Львові (Миколаївська церква – 1292 датована перша згадка). Поряд із нею у Львові в готичному європейському стилі височать костели Марії Сніжної та Іоанна Хрестителя (XIII ст.).

Фортеці (Кременецька), окремі башти – вежі (у Холмі) зводили як оборонні споруди у стилі давньоруського зодчества. Донині збереглися лише руїни. Кременецька фортеця – одна з найдавніших, зведена на неприступній горі з вапняку – 1328 м над рівнем моря, домінує над усією гористою місцевістю, а не лише над містом. Уперше її згадував польський історик XVI ст. В. Окольський під 1073 р., зазначивши, що вона ніби створена самою природою. Уміли галичани захищатися.

Оборонну функцію виконували й феодальні замки, наприклад Луцький (XIV ст.), що збудував князь Любарт-Дмитрій. Має трикутну форму, висота стін – 13 м, захищений рікою і ровом, єдиний шлях до замку – підйомний міст. У Львові також було два замки – Високий – на Замковій горі, та Низький на березі Полтви. Від XIV ст. тягнеться історія Олеського замку. Перекази свідчать, що він заснований втікачами з Пліснеська, що був за 10 км. 1241 р. на місто напали орди Батия, мешканці втекли у заболочену місцевість, посеред якої височіє пагорб. Місце зручне для оборони. Замок, що стояв на межі Волині й Галичин, опинився в середині XIV ст. на кордоні Литви і Польщі.

3. Розвиток ремесла і художньої творчості зумовлений умовами проживання населення. Насамперед це було декоративне та ужиткове мистецтво. Зберігалися традиції Київської Русі при значних впливах Західної Європи. Галицько-Волинський літопис як основне джерело пізнання культури цих земель під 1258 р. повідомляє, що князь Данило “нача призивати прихожа німці і русь іноязычники і ляхи; ...і мастер всяціі бажаху із Татар, сидельници і тулници і кузнеци железу і меді і сребру, і бе жизнь і наполниша двори окрест града поле и села”.

У найдавнішій міській книзі Львова, датованій 1381 р., згадуються професії міщан і прізвища ремісників: лише за період від 1382 до 1389 рр. вписані маляр, воскобійник, 4 мельники, мечник, чашник, суконщик, ливарник дзвонів, гончар, лазебник, 10 кравців, чинбар, 3 золотарі, 10 кушнірів, 10 каретників, 5 пекарів, два сідляри, 8 різників, 3 пивовари, 3 муляри, 10 шевців, 10 слюсарів, бондар та поясник.

Популярними були художня обробка дерева, інкрустація, інтарсія, різні види різьблення, художнє ливарництво, ювелірне мистецтво. Розповсюджене було гончарство, будівельна кераміка, ткацтво, килимарство і обробіток шкіри, прикрашання нею одягу. Є згадки у пам’ятках про плетіння і в’язання, вишивання, навіть золотошвейництво.

Широко представлений іконопис на зразок візантійського, книжкова мініатюра – графіка (Добриловське Євангеліє датоване 1164 р.).

Мистецтвознавці виділяють риси чисто місцевого іконопису, що відрізняють його від давньоруського Княжої доби: ікони позначені відходом від плоского зображення святих, помітне прагнення до об’ємного зображення лику і постаті. Літописи повідомляють, що собор у Володимирі-Волинському був розписаний фресками (1160 р.), донині вони не збереглися. Розвиток фрескового живопису демонструє Вірменська церква у Львові.

Різьблення по каменю прикрашало і храми, і світські будівлі. Зберігся рельєф у селі Крилосі, який колись прикрашав церкву Успіння Богородиці. Фігури досить об'ємні, нагадують скульптуру. Рельєф із Крилоса зображає дракона, що тримає у пащі пишну гілку дерева. Багата різьба з мармуру прикрашала собор у Холмі.

Найхарактернішою скульптурною пам'яткою Галицько-Волинської Русі є оздоблення в романському стилі порталу церкви св. Пантелеймона в Галичі. Довкола порталу розміщено багато пілястрів та колон, на капітелях яких простягається характерний для романського стилю фриз із акантового листя.

4. Освіта й писемність зберігала традицію Київської Русі. Основний документ – Галицько-Волинський літопис написаний кириличним письмом, у його тексті знаходимо слова, запозичені з угорської, німецької, литовської мов. Знайдені листи князів і міщан, писані латиною. Поряд із руською мовою, яка була основною мовою спілкування, населення добре володіло кількома іноземними мовами, що засвідчує високий рівень освіченості. Торговельні шляхи через міста вимагали жвавого спілкування й листування з іноземцями.

Центрами освіти були Володимир, тут при княжому дворі писали літопис, творили зразки лицарської поезії, що прославляли подвиги князів; Галич, де на початку XIII ст. жив книжник Тимофій, прибув із Києва. Тут були відомі книги з Чехії, Болгарії, Візантії: житіє чеського князя В'ячеслава, візантійські хроніки Іоанна Малали, Георгія Амартола, “Історія іудейської війни” Йосифа Флавія. Відомий і Перемишль, літопис якого використав у своїй хроніці польський історик Ян Длугош, звідти походив відомий співець Митуса, а також Холм, визначний культурний центр. Центрами освіти були Полонинський та Спаський монастирі (Львівська обл.).

Свідченням високого рівня освіти є грамоти, які вийшли із князівської канцелярії. Дві з них – Володимира Васильовича та Мстислава Даниловича за

1289 р. збереглися у складі Галицько-Волинського літопису. Збереглися також грамоти князів Андрія та Лева Юрійовичів і Юрія II. Збереглася грамота боярина Дмитра Детька, управителя 1341-42. Про грамотність ремісників свідчать клейма на гончарних виробах, свинцевих пломбах, що були товарними знаками, а також на побутових речах – пряслицях, кістяних ручках ножів. Знайдено бронзові писала – стилоси, що застосовувались у тамтешніх школах для навчання письма на вощених табличках.

Було розповсюджене вивчення іноземних мов, математики, відомостей з географії та історії. Потребу в книгах задовольняло їх переписування. Книги коштували дорого – переписаний молитовник князь купив за 8 гривень (свідчить джерело), а село – за 50.

Найважливіші писемні пам'ятки – Кормча книга з Володимира-Волинського, яка є збіркою церковних та світських правових норм, збірка повчань Єфрема Сирина, Христинопільський Апостол, Бучацьке, Галицьке, Холмське Євангеліє, переписані ченцем Васильком при дворі Лева Даниловича. Переписували книги й у Львові – при Онуфріївському та Святоюрському монастирях.

Важливою писемною пам'яткою є Галицько-Волинський літопис, що охоплює період майже 90 років (1201 – 1292 рр.), складений наче з двох частин: перша охоплює роки життя Данила (від дитинства до 1255, або 1261), друга – події 1262 – 1291 рр. Це справжній художній твір, який дослідники відносять до кращих зразків тогочасного “красного письменства”, фіксація подій сповнена тонкого психологізму, моральні сентенції викладені у формі притч, є ліричні відступи – описи легенд про євшан зілля (полин), співця Митусу та ін.